

Ett vitt skepp kommer lastat

De överlevande, den mosaiska församlingen och Beredskapssjukhuset i Kalmar

Malin Thor Tureby

De vita skeppen kommer till Kalmar

Våren och sommaren 1945 anlände evakuerade koncentrationsfångar till Sverige genom två aktioner. Tusentals överlevande kom, först genom en expedition organiserad av Röda Korset. Det är främst denna aktion, ofta kallad ”de vita bussarna”, som omnämns i olika sammanhang när de svenska räddningsaktionerna i slutet av andra världskriget diskuteras. De vita bussarna och svenska Röda Korsets ordförande Folke Bernadotte har sedan 1945 varit en del av minnet och berättelsen om Sverige och Förintelsen.⁴⁵² Mindre känd eller omskriven är den andra aktionen som genomfördes under sommaren 1945.⁴⁵³ Den fick i sin samtid även mindre uppmärksamhet i pressen och är inte på samma sätt en del av berättelsen om Sverige och Förintelsen, som de vita bussarna.⁴⁵⁴ Aktionen, som ibland kallas för de vita skeppen, genomfördes i samarbete med UNRRA och administrerades av Civilförsvarsstyrelsen i Sverige.

Den 1 juni 1945 beslutades det att Sverige skulle omhänderta 10 000 utländska medborgare av olika nationaliteter från Tyskland och tidigare ockuperade områden av Tyskland. Personerna som skulle omhändertas skulle förmedlas av UNRRA. Civilförsvarsstyrelsen var den myndighet som, i samråd med andra myndigheter, skulle vara verksam för omhändertagandet av de sjuka utlänningarna i Sverige.⁴⁵⁵ Vistelsen i Sverige förutsattes att bli tillfällig från 1–6 månader och resan till respektive hemland skulle ordnas så snart det fanns förutsättningar för att göra så.⁴⁵⁶

Sex fartyg skulle transportera de överlevande till Sverige från Tyskland. Varje skepp skulle alltså göra flera turer. Fartygen utrustades särskilt för dessa transporter med bland annat liggplatser och utspisningsutrustning, vilket det redogörs för i detalj i en promemoria från Civilförsvarsstyrelsen.⁴⁵⁷ Ett av fartygen, *Prins Carl*, som var det skepp som transporterade patienter till Kalmar, bemannades med flottans personal.⁴⁵⁸ Till de

övriga fartygen anställdes speciellt rekryterad läkar- och vårdpersonal.

I Tyskland organiserades genom svenska Röda Korsets försorg en patientförläggning i Lübeck. Patienterna anlände dit i huvudsak med tåg, registrerades och utvaldes för vidare transport till någon av de mottagande orterna i Sverige. Majoriteten av dem kom från koncentrationslägret Bergen Belsen, som fungerade som uppsamlingsplats för före detta koncentrationslägerfångar från hela den brittiska ockuperade zonen.⁴⁵⁹ Representanter från svenska myndigheter besökte Bergen Belsen i slutet av juni 1945 och konstaterade att patienternas tillstånd var sämre än väntat och att det därför var viktigt att vaccinera den svenska personalen som skulle ta hand om dem. Det var britterna som valde ut vilka patienter som skulle skickas till Sverige, men Civilförsvarsstyrelsen hade förhandlat fram att enbart patienter som klarade av att resa och som förväntades bli helt eller nästan helt återställda i Sverige skulle väljas ut. Därtill hade Civilförsvarsstyrelsen meddelat britterna att patienter som led av epidemiska sjukdomar eller som var sinnessjuka inte kunde komma ifråga.⁴⁶⁰

Enligt Civilförsvarsstyrelsens promemoria skulle de överlevande som omväxlande omnämns ”utlänningarna” eller ”fd internerade” i dokumentet, mottas i Sverige på olika orter: i Malmö/Helsingborg/Lund skulle 5 000 konvalescenter samt 2 500 sängliggande sjuka placeras på sjukhus och förläggningar som skulle upprättas av Civilförsvarsstyrelsen. I Stockholm skulle 1 200 placeras på sjukhus i Sigtuna, och i Göteborg, Mölndal och Uddevalla skulle 700 sängliggande

placeras. På beredskapssjukhusen i Norrköping och Kalmar skulle 300 sängliggande sjuka placeras i varje stad. Efter ankomsten till Sverige skulle utlänningarna hållas i karantän i minst 3 veckor.⁴⁶¹

Det kan vara en slump eller ett sammanträffande, men på samtliga av de huvudorter (Stockholm, Göteborg, Malmö, Norrköping och Kalmar) som utsetts att motta de överlevande var även orter där det fanns mosaiska församlingar. Församlingarna kom att på olika sätt engagera sig i mottagningen av de överlevande som kom till Sverige och till just deras städer och församlingar. Så även i Kalmar.

Kalmar mosaiska församling och Europas förföljda judar

Kalmar mosaiska församling grundades i slutet av 1887 av flyktingar eller emigranter från östra Europa som flytt undan pogromer, antisemitism och fattigdom. Församlingen i Kalmar var alltid liten. I slutet av 1800-talet bestod Kalmars judiska befolkning av ett hundratal personer, efter det sjönk antalet kontinuerligt.⁴⁶² I början av 1940-talet hade församlingen 36 vuxna medlemmar.⁴⁶³

Jag har tidigare publicerat två undersökningar om vilka former av hjälpverksamhet som förekom inom ramen för församlingen och hur dessa verksamheter förändrades över tid.⁴⁶⁴ Dessa undersökningar grundades empiriskt i en genomgång av Kalmar Mosaiska församlings arkiv. I församlingens arkiv finns exempelvis dokument från olika hjälpkommittéer som grundades i staden i samband med de danska flyktingarnas ankomst 1943 och att de överlevande anlände i staden med de

vita skeppen sommaren 1945. De hjälpkommittéer som grundades i Kalmar bestod dock inte enbart av församlingsmedlemmar, utan även av icke-judiska kalmarbor. Anledningen till att kommittéernas dokument bevarats i den mosaiska församlingens arkiv, beror sannolikt på att församlingens ordförande, Sigismund Fürstenberg, även var ordförande i de olika hjälpkommittéer som fanns under olika perioder i Kalmar. Det är därför exempelvis svårt att skilja mellan brevväxling som rör hjälpkommittéerna eller korrespondens som rör församlingen, eftersom Fürstenberg ofta står som mottagare eller avsändare oavsett vilken instans som är inblandad. I denna text återanvänder och bygger jag vidare på mina tidigare publicerade studier om hjälpverksamheten för flyktingar i Kalmar. I föreliggande text har jag även arbetat med Beredskapssjukhusets arkiv. Det arkivet består främst av korrespondens mellan personal på Beredskapssjukhuset i Kalmar och olika myndigheter, hjälporganisationer och privatpersoner från åren 1945–1946 när centrallasarettet i Kalmar blev ett beredskapssjukhus för omhändertagande av befriade koncentrationslägerfångar eller så kallade repatriandi. Den kronologiska tonvikten i föreliggande text är därför centrerad kring 1945.

Redan under 1930-talet bidrog dock den Mosaiska församlingen i Kalmar på olika sätt till den hjälp- och flyktingverksamhet som bedrevs för judiska flyktingar. Det bildades till exempel en understödsfond 1938 för hjälp åt flyktingar undan "nazistförföljelserna" och sex judiska flyktingbarn, som kommit till Sverige genom den så kallade barnkvoten, omhändertogs av enskilda

församlingsmedlemmar i november 1938.⁴⁶⁵ Den mosaiska församlingen i Kalmar deltog och bidrog således under 1930-talet till en nationell judisk flyktinghjälp, som främst administrerades från församlingen i Stockholm. Hösten 1943 anlände danska flyktingar till Kalmar. Två dagar efter deras ankomst bildades den danska kommittén för flyktinghjälp i staden. Församlingens ordförande, Sigismund Fürstenberg, var ordförande i hjälpkommittén – som bestod av både icke-judiska och judiska kalmarbor. Kommittén samlade in pengar till och ordnade aktiviteter för de danska flyktingarna, varav majoriteten var mosaiska trosbekännare.⁴⁶⁶ I början av januari 1945 upplöstes kommittén, efter att ha verkat för och utbetalat ungefär 9 000 kronor till olika flyktingar och flyktingverksamheter sedan 1943.⁴⁶⁷ Några dagar efter att kommittén upplöstes meddelade dock länsarbetsnämnden att dess fortsatta existens var önskvärd, eftersom ytterligare omkring 400 flyktingar från tyska koncentrationsläger väntades till Kalmar. Kommittén beslutade därför att den skulle fortsätta att "hjälpa nazismens offer", men att kommitténs namn skulle ändras till "kommittén för flyktinghjälp", eftersom de väntade flyktingarna var av skilda nationaliteter.⁴⁶⁸

Hjälpkommittén i Kalmar skilde sig från hjälpkommittéer i andra mosaiska församlingar eller städer med judisk befolkning, emedan kommittén tog sitt namn efter vilka nationaliteter på flyktingarna som den hjälpte, inte efter vilka som hjälpte. Även icke-judiska personer var medlemmar av kommittén i Kalmar. Det var snarare en lokal identitet och gemenskap som låg till grund för hjälpverksamheten. Kommitténs insamlingsupprop

vände sig inte heller enbart till den judiska befolkningen i Kalmar, vilket var fallet med flera andra upprop och insamlingar i andra mosaiska församlingar.⁴⁶⁹ När ett upprop ”för hjälp till koncentrationslägrens offer” publicerades i lokalpressen, *Barometern* och *Östra Småland*, vände sig texten till samtliga personer som läste lokaltidningarna. Läsarna ombads sända sina bidrag till tidningarnas redaktioner eller att teckna sig för ett belopp på de listor som var utlagda på stadens banker och affärer, så även i grannstaden Nybro.⁴⁷⁰ Grosshandlare L. Feinbaum, medlem av den mosaiska församlingen i Kalmar, var flyktingkommitténs kontaktperson och ansvarade för insamlingen i Nybro.⁴⁷¹ Även om kommittén således inte var en judisk hjälpkommitté per se och inte enbart hjälpte judiska överlevande som vårdades i Kalmar, ledde en medlem av den mosaiska församlingen insamlingsarbetet i grannstaden Nybro. Detta skulle kunna vara en indikation på att det främst var judar såg sig manade att hjälpa de överlevande som kommit till Kalmar. Vid en granskning av namnen på dem som har skänkt pengar framgår dock att majoriteten av givarna var icke-judar, av efternamnen att döma. De flesta skänkte en krona. Större belopp på 50 till 200 kronor hade dock enbart skänkts av personer med judiska efternamn.⁴⁷² Vid en jämförelse mellan hur många personer som tecknat sig för belopp på de två lokala tidningarnas redaktioner framgår att betydligt fler – 26 personer – hade tecknat sig för belopp på listan hos den socialdemokratiska tidningen *Östra Småland* i jämförelse med 3 personer på listan hos den borgerliga tidningen *Barometern*. Det är dock vanskligt att dra

De flesta skänkte en krona. Större belopp på 50 till 200 kronor hade dock enbart skänkts av personer med judiska efternamn.

några definitiva slutsatser om givarnas kön, parti- eller religionstillhörighet, eftersom flera bidragsgivare enbart tecknat sina initialer. De fullständiga namn som förekommer belyser dock att det fanns såväl män som kvinnor, judar och icke-judar bland givarna – men att de högre beloppen enbart tecknats av personer med judiska efternamn samt att fler personer tecknat sig för bidrag hos den socialdemokratiska tidningen än hos den borgerliga tidningen. De insamlade pengarna användes för att underlätta eller sätta en guldkant på de överlevandes tillvaro. I brev adresserade till kommitténs ordförande Sigismund Fürstenberg tackar de överlevande till exempel för apelsiner, brevpapper och blusar.⁴⁷³ Annan korrespondens vittnar om att kommittén även bekostade insättandet av tandproteser sedan Medicinalstyrelsen beslutat att inte finansiera sådan tandvård.⁴⁷⁴

Bortskickade, missnöjda och polisanmälda patienter vid Beredskapssjukhuset

Sigismund Fürstenberg förde även de överlevandes talan rörande klagomål över förhållandena på Beredskapssjukhuset i Kalmar under hösten 1945. Det fanns, enligt Fürstenberg, ett utbrett missnöje. Dels så pekades en syssloman vid Beredskapssjukhuset ut som en före detta nazist, dels påstods det att de överlevande som hade uttryckt sitt missnöje med sysslomannen blivit förpassade från Kalmar.⁴⁷⁵ Fürstenberg vände sig först till ledningen för Beredskapssjukhuset ”i egenskap av Mosaiska församlingens föreståndare i Kalmar och Flyktingkommitténs ordförande” för att föreslå att

frågan om sysslomannabefattningen på Beredskapssjukhuset omprövades:

Den som skall handha vården av offren från koncentrationslägren bör enligt min mening känna sympati för dessa om hans uppgift helt skall kunna fullgöras. Helst bör det vara en person med känd humanistisk inställning och i alla händelser icke någon f.d. aktiv nazist. Det är svårt för oss här i landet, som ej direkt lidit under den nazistiska terrorn, att sätta oss in i internernas känslotänkande, men för t.ex. grannlänternas befolkning måste det verka fullständigt absurt, att en f.d. aktiv nazist och antisemit blir utsedd att handha ledningen på ett beredskapssjukhus för offren från koncentrationslägren, där största delen är judar.⁴⁷⁶

De lokala dagstidningarna *Barometern* och *Östra Småland* skrev artiklar om de överlevandes anklagelser mot sysslomannen och de förment bristande förhållandena på sjukhuset. Den borgerliga tidningen *Barometern* tog ställning för lasarettets ledning och sysslomannen, medan den socialdemokratiska tidningen *Östra Småland* stödde Fürstenberg och patienterna i deras klagomål över att en förment nazist skulle få arbeta vid Beredskapssjukhuset.⁴⁷⁷ Situationen i Kalmar omnämndes även i den nationella pressen. Även här tog den borgerliga pressen parti för sysslomannen, medan arbetarpressen sympatiserade med flyktingarna.⁴⁷⁸ Enligt notiser i pressen och korrespondens mellan Fürstenberg och lasarettets ledning så tillsattes även en utredning. Vid utredningen

framhöll direktionen att den vid anställningen av sysslomannen inte vetat om hans nazistiska förflutna samt att när den senare fått vetskap om detta inte ansett det nödvändigt att avskeda sysslomannen, eftersom han gått ur det nazistiska partiet för tio år sedan. Ledningen framhöll även att mannen hade skött sin tjänst utan anmärkning och att det inkommit en skrivelse från samtliga läkare och sjuksköterskor på sjukhuset som gav honom de bästa vitsord. Därför beslutade lasaretsledningen att mannen fick arbeta kvar.⁴⁷⁹

De överlevande och Sigismund Fürstenberg ifrågasatte sjukhusledningens beslut och skrev till statssekreterare Per Nyström vid Socialdepartementet för att få hjälp i frågan. I brevet framhöll Fürstenberg att han i egenskap av flyktingkommitténs ordförande och den mosaiska församlingens föreståndare hade haft mycket att göra med patienterna och att deras uppfattning enstämmigt var att alla som hade klagat på sysslomannen eller ordningsreglerna vid sjukhuset hade skickats bort från Kalmar. Chefläkaren skulle öppet ha sagt till dem, att de som bråkade om sysslomannen och inte var belåtna med förhållandena skulle bli förpassade till en annan plats. Fürstenberg föreslog att det vore lämpligt att förhöra enskilda personer som skickats bort från Kalmar. Det Fürstenberg själv vill anmärka på, i vilket han menade att han fick stöd från den lokala tidningen Östra Småland, var att direktionen hade anställt sysslomannen och inte avskedat honom efter det att hans förflutna uppdagats. Han menade vidare att direktionen borde ha ansett sig jävig och därmed inte själv hållit i den undersökning som genomfördes.⁴⁸⁰

I brevet till Nyström framförde Fürstenberg jämväl patienternas klagomål på ordningsreglernas tillämpning på lasarettet. De skrev även ett eget brev som bifogades till Fürstenbergs brev, i vilket de berättade om sina upplevelser. Patienterna menade att de nya ordningsregler som sjukhuschefen hade infört inverkade negativt på deras hälsa. Ordningsreglerna innebar bland annat att svårt sjuka som inte kunde äta maten inte fick laga egen mat, eller använda hissen samt att de inte fick lyssna på radion. Varje dag sände radion efter-sökningsunderrättelser. Radiotjänst anordnade även tre eftermiddagar i veckan program på polska, ungerska, tjeckiska och tyska för de överlevande. Programmen bestod av nyheter, musik och föredrag.⁴⁸¹ De överlevande menade att "... en av de bästa medicinerna för våra moraliska smärtor är underrättelser om våra familjer." Sjukhusledningen hade dock tagit bort alla radioapparater och förbjudit dem att lyssna på radion. De bad därför Nyström att se till att de återigen skulle få rätt att lyssna till sändingarna. De överlevande avslutade brevet med att påpeka att sjukhusledningen använde sig av "nazistiska hotelsemetoder" som påminde dem om "den hemska koncentrationslägertiden".⁴⁸² Även Fürstenberg skrev om hur strängt ordningsreglerna tillämpades vid Beredskapssjukhuset. Han berättade bland annat om patienter som förpassats på grund av de hade åkt hiss eller därför att de hade klagat eller fört internernas talan gentemot sjukhusledningen. Fürstenberg menade vidare att flera personer vittnat om att sjuksystrarna på lasarettet hade berättat för patienterna att de hade känt sig tvungna att underteckna den skrivelse som

direktionen återopade som gav sysslomannen de bästa vitsord. Vidare anmärkte Fürstenberg på hur sjukhusledningen skötte maten på sjukhuset. Han berättade om att patienterna var förbjudna att tillreda egen mat eller ta emot speciallagad mat från besökare. Fürstenberg framhöll att han inte ville stå i något motsatsförhållande till ledningen på Beredskapssjukhuset, eftersom han vill fortsätta att delta i hjälparbetet. Han menade även att det var möjligt att det inte blev några ytterligare officiella klagomål från de överlevandes sida, då de hade den uppfattningen, att den som klagade förpassades till annan ort.⁴⁸³

Jag har inte återfunnit något svar från statssekreterare Nyström på Fürstenbergs eller patienternas brev i den mosaiska församlingens arkiv. I det material som finns bevarat från Beredskapssjukhuset har jag inte heller återfunnit vare sig utredningen som Fürstenberg nämner eller några svar från Nyström. Däremot har jag funnit ett brev som överläkare Dagny Sandahl, skrev till Statens Utlänningskommission om konflikten. I det brevet pekas en ensam överlevande ut som orsaken till den besvärliga situationen:

Då hans vilja och åsikter ej tillåts bli de inom sjukhuset förhärskande har hans uppträdande mot såväl läkare som den del av personalen, vilka hållit på meddelade föreskrifter och bestämmelser varit lindrigt sagt under all kritik.⁴⁸⁴

Patienter och personal på Beredskapssjukhuset leker vid flaggstången.

Foto: Walter Olson. Bild ur Kalmar läns museums arkiv.

Enligt läkaren tar mannen alla bestämmelser och föreskrifter som personliga förolämpningar och gör allt för att sabotera reglerna. Vidare hävdar hon att inte några andra patienter klagat på föreskrifterna utan de har funnit dem utmärkta och nödvändiga. Mannen har dock lyckats med att uppvigla ett antal andra patienter enligt överläkaren:

(...) han har även utfört och utför alltjämt ett betydande agitatoriskt undermineringsarbete, som i några fall synbarligen burit frukt, detta gäller några polska judiska flyktingar, vilka dock snarast komma att i vanlig ordning sändas till läger. Hans hat mot allt svenskt i allmänhet och beredskapssjukhuset i synnerhet såsom klagomål över maten, föreskrifterna, behandlingen i övrigt o.s.v. stå i bjärt motsats till hans åsikter om utlandet enkannerligen Sovjetunionen.⁴⁸⁵

Enligt Sandahl, har mannens hat lett till att han har vänt sig till en lokaltidning och angripit inte ”blott beredskapssjukhuset såsom sådant utan även i kanske ännu högre grad sysslomannen, som han anser vara upphovet till föreskrifter m.m.” Vidare nämner läkaren att en undersökning har igångsatts som har visat att alla dessa påståenden och angrepp är obefogade, trots dettas fortsätter patienten att ”sprida indisciplinär [sic] propaganda både på och utanför sjukhuset”. Därtill understryker läkaren att mannen på grund av sin sjukdom bör vara i sängläge, men att han trots det ofta återfinns i andra salar. Läkaren avslutar sitt brev med att påpeka:

”Enligt läkaren tar mannen alla bestämmelser och föreskrifter som personliga förolämpningar och gör allt för att sabotera reglerna.”

”att under sådana förhållanden upprätthålla ordning, disciplin och respekt såväl inåt som utåt är minst sagt besvärligt och försvårar vårt arbete i hög grad samt är till men för såväl sjukhuset som övriga patienter, vilka till följd av sitt mentala tillstånd äro mycket känsliga för yttre påverkan.”⁴⁸⁶

I december 1945 skrev Sandahl till Medicinalstyrelsen för att be om att patienten ”snarast måtte förflyttas till annan lämplig anstalt (sjukhus, konvalescenthem eller läger)”. Anledningen som angavs var mannens ”indisciplinära” beteende som bland annat återigen tog sig uttryck i att han inte stannade i sin säng trots att han var sjuk, att han överträdde sjukhusets ordningsföreskrifter genom att röka på sjuksalen samt att han besökte ett polskt biträde i personalvåningen. Alla dessa aktiviteter var ”strängeligen förbjudna”. Läkaren medgav i brevet att mannen förvisso var förlovad med det polska biträdet, men att det inte förändrade saken. Mannens uppträdande beskrevs som ”tjurigt”, ”styvnackat” och ”ignorant”, vilket enligt Sandahl inverkade menligt på andra patienter som genom mannens agerande fick en uppfattning om att föreskrifter inte behöver följas.⁴⁸⁷ Mannen tycks ha förflyttats tämligen omgående till ett läger i Hälsingmo för ett par dagar senare skriver chefsläkare Sandahl till lägerchefen i Hälsingmo för att försäkra sig om att mannen blir behandlad som ett sjukhusfall. Hon understryker att han har tuberkulos och att han trots sitt häftiga temperament måste bli behandlad och omhändertagen som någon som är sjuk. Anledningen till att Sandahl skriver till lägerchefen är att mannen har hört av sig till henne och menar att

han inte har förflyttats till ett annat sjukhus utan till ett läger där han inte får den vård han behöver.⁴⁸⁸

Enligt chefsläkarens brev till Utlänningskommissionen var det således en ensam uppviglare bland patienterna som var orsak till konflikten vid sjukhuset. Hon skriver att de patienter – främst polsk-judiska män – som låtit sig påverkas av honom ska skickas till läger ”i vanlig ordning”. Varvid hon bekräftar det som patienterna bland annat anklagade sjukhusledningen för i sitt brev till Nyström, nämligen att den som klagade blev bortskickad. Likväl tar chefsläkaren sitt vårdande uppdrag på allvar, emedan hon omedelbart engagerar sig i mannens fall när han skriver till henne om att han inte får den vård han behöver dit han har förpassats.

Det finns även andra källor, polisrapporter, som pekar på att det ibland uppstod konflikter eller missförstånd mellan patienterna och personalen och att vissa av de överlevande betraktades som så problematiska av den lokala lasaretsledningen att de polisanmälades för stöld eller indisciplinärt beteende.⁴⁸⁹ I juni 1946 ansökte sjukhuset även hos polismästaren i Kalmar om att den ordningsvakt som anstälts vid sjukhuset skulle ges en polismands rättigheter och få polisutrustning: ”en bindel, mössa och eventuellt även något vapen”. Skälen till detta angavs vara:

[...] att sköterska – särskilt under natten – icke ensam kan upprätta disciplinen bland flyktingarna, då de hava ett mycket rörligt intellekt och dessutom äro – antagligen till följd av vad de genomgått – i högsta grad egoistiska och hänsynslösa.

att de av obetänksamhet ej följa eller rent av trotsigt vägra att följa sjukhusföreskrifterna

att vi emedan de äro tuberkulossjuka – stundom i smittosamt skede – i görligaste utsträckning måste förhindra deras vistelse i större folksamlingar och i varje fall förhindra att [de] vistas utom sjukhuset efter kl. 2100

att förbudet att avlyssna radio, sjunga mm å sjuksalarna efter kl. 2100 måste iakttagas – man må ej glömma de svårast sjuka, som måste ha ro och vila för att kunna tillfriskna mm.⁴⁹⁰

Den bevarade dokumentationen i Beredskapssjukhusets arkiv visar således på en stundtals besvärlig och ibland konfliktfylld tillvaro för patienter och personal vid sjukhuset i Kalmar. Materialet synliggör därmed en helt annan sida av den svenska flyktigmottagningen 1945 än den som framkom i den samtida svenska pressens rapportering om mottagandet. Pressen berättade främst om ett välorganiserat mottagande, välkomnande svenskar och tacksamma flyktingar.⁴⁹¹ Det bör dock även beaktas att det främst är ovanliga eller besvärliga situationer i det förflutna som tenderar att resultera i att dokument som exempelvis polisrapporter och utredningar skapas och därmed arkiveras. Frånvaron av dokumentation i arkivet som berättar om sjuksystrarnas och läkarnas omsorger för patienterna eller de överlevandes eventuella tacksamhet och vänskap med sjukhusets personal betyder alltså inte att sådana situationer eller relationer saknades, utan snarare att praktisk omvårdnad, vänskap och en välfungerande

verksamhet sällan skapar dokument som bevaras för eftervärlden.⁴⁹²

Korrespondens angående begravingar och flyktinggravar är ett annat exempel på en sorglig men ofta förekommande uppgift för det mottagande samhället att hantera och som resulterade i olika dokument, såsom exempelvis begravingstal och begravningsintyg, som bevarats i såväl Beredskapssjukhusets arkiv som den Mosaiska församlingens arkiv i Kalmar.

”På tröskeln till friheten ha de stupat” – 24 nya gravar på den mosaiska begravningsplatsen

Begravingar och flyktinggravar blev en av de mosaiska församlingarnas stora uppgifter och utgifter i relation till mottagandet av de överlevande, så även i Kalmar.⁴⁹³

Sammanlagt begravdes 24 överlevande från nazisternas koncentrationsläger på den mosaiska församlingens begravningsplats i Kalmar. I de samtida dokumenten kallas dessa gravar för ”flyktinggravar”. De överlevande som är begravda på begravningsplatsen dog kort efter ankomsten till Kalmar eller inom ett år. En kvinna, Szilvia Weisz, dog i sviterna av tyfus ombord på lasarettsfartyget *Prins Carl* under resan till Kalmar i slutet av juni 1945.⁴⁹⁴ Szilvia Weisz död innan ankomsten till Sverige uppmärksammades även utanför den lokala kontexten i den nationella pressen som rapporterade om att en ”Belsenfånge” avlidit innan ankomsten till Kalmar.⁴⁹⁵ Hon var den första av de överlevande som begravdes på den mosaiska begravningsplatsen på Södra begravningsplatsen i Kalmar. Flera andra överlevande

Patient och vårdare på Beredskapssjukhuset i Kalmar.

Foto: Walter Olson/Kalmar läns museums arkiv.

dog enbart efter några dagar eller veckor i Kalmar. Några av begravningstalen som hölls över dem har bevarats i den mosaiska församlingens arkiv. Jacob Grünberger från Ungern avled i slutet av juli 1945 i TBC på Beredskapssjukhuset i Vasaskolan.⁴⁹⁶ Han begravdes två dagar senare och talet som hölls av en representant från den mosaiska församlingen i Kalmar på hans begravning finns bevarat:

Åter har vår lilla församling här i Kalmar samlats för att följa en trosfrände till graven. Det är Jacob Grünberger från Ungern, som vi idag få göra den sista tjänsten. Det är ett ousägligt hårt öde att så långt bort från eget land och hem och just som livet åyer [sic] syntes kunna börja, få sluta sina dagar. Inga anhöriga stå runt din bår, men du följes till graven av judar. Du kommer i vigd jord och det lästes kadech [sic] vid din grav. Du är ännu ett offer till alla de föregående millionerna, som har dukat under för nazismens grymhet. I tusentals år ha judar lidit i olika länder, men de sista årens fruktansvärda händelser överträffa i bestialitet allt som förut hänt. Dock, förgäves ha ej martyrerna dött. Ert blod ropar till himlen och ert öde måste få folken i all jordens länder att vakna upp, så att de med avsky vända sig bort från maktens våldsläror. Åter måste människorna lära sig förstå att de tio Guds bud som gavs vårt folk på Sinai Berg är den grund som samlevnaden folken emellan måste byggas på. Då först kan vi hoppas på en bättre värld.

De dokument som finns bevarade i den mosaiska församlingens arkiv erbjuder mycket liten information om personerna som begravdes i Kalmar. Vi kan inte höra deras röster eller ta del av deras berättelser eller erfarenheter genom dessa dokument. Dokumenten avslöjar enbart deras namn, ålder, nationalitet och vissa fall dödsorsaken och i några få fall vilket yrke de hade innan Förintelsen. Jacob Grünberger var 28 år när han avled i Kalmar. Enligt det bevarade begravningsintyget hade han innan kriget arbetat som lärare. Jacob Grünberger var i slutet av juli 1945 den femte personen som begravdes på den judiska begravningsplatsen på Södra kyrkogården i Kalmar. Flera andra judiska överlevande dog under juli och augusti 1945. Seren Soffor från Rumänien, Samuel Milgrom från Rumänien och Liwia Spitz dog den 18. 19 respektive den 20 augusti.⁴⁹⁷ De begravdes samma dag, den 21 augusti och också talet från deras begravning finns bevarat. Det talet hölls på tyska.⁴⁹⁸

I september 1945 begravdes återigen tre unga människor på samma dag och talet från deras begravning vittnar om de anhörigas och församlingsbornas frustration och sorg över att inte heller dessa unga människor hade gått att rädda till livet:

Åter samlas vi för att följa avlidna trosfränder till gravens ro. Ännu trenne offer ha fallit för nazisternas barbari. [...] På tröskeln till friheten ha de stupat. Barbarernas ansvar är omätligt. [...] Den enda tröst vi kan ge de efterlevande är att allt gjorts för att de skulle återvinna sin hälsa och att vi djupt beklaga att detta ej var möjligt. En tröst kan det också vara för

dem att de avlidna följas till graven av judar, att det läses kadesch vid deras grav och att deras stoft får vila på en judisk kyrkogård.⁴⁹⁹

De bevarade begravningstalen indikerar den frustration som församlingsmedlemmarna och de överlevande måste ha känt vid de åtskilliga begravningar som hölls. En sorg över att dessa unga människor inte gick att rädda utan att de stupade på tröskeln till friheten, som det uttrycktes i det citerade begravningstalet ovan. Anhöriga hörde även av sig till församlingen för att få kunskap om sina släktingars öden eller var de var begravda. Ibland uttrycktes en önskan om att få resa en gravsten över en avliden släkting.⁵⁰⁰ Församlingen i Kalmar hade dock redan ombesörjt att stenar rests över de dem som avled en kort tid efter ankomsten till Kalmar. Det rörde sig om en mindre gravsten med den avlidnes namn, födelse-datum och dödsdatum. Stenarna införskaffades efter samtal med den mosaiska församlingen i Stockholm, som föreslog att församlingen i Kalmar skulle uppsätta liknande stenar, som dem som redan beställts av församlingarna i Stockholm och Norrköping från arkitekt Albert Flink. Kalmar mosaiska församling beslutade att göra så. Därtill beställdes vad som omväxlande, i den bevarade korrespondensen om gravstenarna och begravningsplatsen, kallas ett centralmonument eller den gemensamma minnesstenen.⁵⁰¹ Angående vad som skulle stå på minnesstenen korresponderade Fürstenberg med kantor Idy Bornstein i Stockholm. Fürstenberg hade en idé om en svensk text, men bad kantorn att ”ombestyra att den lämpliga hebreiska texten tillkommer på

minnesstenen.”⁵⁰² Slutligen beslutade församlingen i Kalmar sig för följande text:

Denna sten skall vittna om dem som år 1945 räddades ur koncentrationslägren. Deras kroppar voro sargade. De blevo här begravna. Må deras själar upptagas i det eviga livets förbund.

Minnesstenen som restes av den mosaiska församlingen på den judiska begravningsplatsen i Kalmar torde vara ett av de tidigaste Förintelsemonumenten i Sverige. Det finns liknande gravar och minnesstenar på andra judiska begravningsplatser i Sverige. Konstvetaren Tanja Schult menar att dessa tidiga monuments placering i sig själv, med deras begränsade synlighet och tillgänglighet för icke-judar, speglar minoritetssamhällets, snarare än majoritetssamhällets förhållningssätt till Förintelsen.⁵⁰³ Gravplatsen och gravstenarna blev ett långsiktigt åtagande för församlingen i Kalmar (det förekom förfrågningar om gravarna in på 1960-talet). I mitten på 1950-talet började en oro sprida sig inom församlingen och en diskussion föras om vad som skulle hända med gravarna om den upplöstes. Församlingen gjorde även framställningar till tyska konsulatet för att undersöka möjligheten att det skulle kunna betala för vården av gravarna. Gravarna kom senare att tas om hand av Kalmar kyrkoråd.⁵⁰⁴

Begravningar av och gravar för katolska överlevande

Det fanns inte någon katolsk församling i Kalmar 1945 när de överlevande kom till staden med de vita skeppen.

I augusti beslutade Kyrkorådet i Kalmar efter en skrivelse från chefsläkare Wolke vid Beredskapssjukhuset att de avlidna flyktingarna skulle kremeras och begravas i en gemensamhetsgrav på Norra kyrkogården och att kyrkogårdsnämnden skulle utse en lämplig gravplats.⁵⁰⁵ De första katolska överlevande som dog, kremerades och lades möjligen enligt den refererade skrivelsen i en gemensam grav. Andra källor tyder dock på att de som avled senare gravsattes i individuella gravar. Sysslomanen vid Beredskapshuset beställer nämligen i november 1945 kors som ska placeras på de avlidnas gravar. Korsen skulle vara i vitmålad furu och med den avlidnes namn inskurna. Det beställdes dock även kors där två namn skulle ingraveras eller kors med namn från två nationer, vilket tyder på att en del av de överlevande fortfarande begravdes tillsammans eller åtminstone två och två i varje grav.⁵⁰⁶

Eftersom det inte fanns någon katolsk församling i Kalmar kom det därför en präst från Lund eller Malmö för att förrätta begravningarna av de överlevande som avled. Detta ombesörjdes av personalen vid Beredskapssjukhuset.⁵⁰⁷ De skickade även listor över begravda katoliker till polska Röda Korset. Personalen svarade även på brev från anförvanter som letade efter sina släktingar. Det finns ett brev bevarat i Beredskapssjukhusets arkiv som är författat av chefsläkaren som svar till en mor som efterfrågat sin sons ägodelar och möjligheten att få hans stoft skickat till hemlandet.⁵⁰⁸ Chefläkaren skriver:

Först och främst får jag beklaga Eder stora sorg. När vi fick hand om Eder son var han redan obotligt sjuk i lungtuberkulos, och allt som kunde göras för att rädda hans liv har blivit gjort. Hans sjukdom blev helt kort och han dog lugnt och fridfullt, dock längtade han efter sina anhöriga i synnerhet sin Moder. Han kom till Sverige helt utblottad varför det inte finns några som hälst tillhörigheter efter honom. Han ligger begravd här i Kalmar på en vacker kyrkogård och fick en katolsk begravning. Angående överflyttning av stoft till hemlandet ställer det sig omöjligt med nuvarande dåliga kommunikationer och dessutom skulle det bli en mycket stor kostnad. Enligt Jesu ord skall vi alla en gång få återförenas med våra kära, och jag ber Eder att hålla modet uppe trots Eder stora förlust av en älskad son.⁵⁰⁹

1995 restes en minnessten i till minne av dem på den Norra begravningsplatsen i Kalmar. Stenen restes efter initiativ från Zdzislaw Kotlinski. Han var själv en polsk koncentrationslägerfånge som kom till Kalmar 1945 med *Prins Carl*. Han levde och verkade i Kalmar till sin död 2020.⁵¹⁰ Oavsett om de överlevande dog kort efter ankomsten till Kalmar i en obotlig sjukdom eller om de fick ett längre liv i Kalmar, som exempelvis Zdzislaw Kotlinski eller flyttade vidare till ett annat land, vilket majoriteten av dem faktiskt gjorde, så är de överlevandes ankomst till, korta uppehåll, död eller fortsatta liv i Sverige en del av vår gemensamma historia.

Noter

- 452 Direkt efter kriget stod till exempel en buss parkerad utanför en biograf i Stockholm när SF:s journalfilmer från befrielsen av lägren i Europa visades. Idag finns en vit buss utställd utanför Malmöhus slott och en annan återfinns vid den israeliska minnesinstitutionen Yad Vashem. Folke Bernadotte som var ordförande för svenska Röda Korset skrev en bok om sitt uppdrag som publicerades redan 1945. Det gjorde även Åke Svensson som körde en av de vita bussarna. Se Folke Bernadotte, *Slutet: Mina humanitära förhandlingar i Tyskland våren 1945 och deras politiska följder* (Stockholm 1945) och Åke Svensson, *De vita bussarna* (Stockholm 1945). För senare publikationer om aktionen se Sune Persson, ”Vi åker till Sverige”: *De vita bussarna 1945* (Rimbo 2002). Hjalteberättelsen har dock inte fått stå oemotsagd, Ingrid Lomfors, *Blind fläck: Minne och glömska kring svenska Röda korsets hjälpsats i Nazityskland 1945* (Stockholm 2005) diskuterar hur händelser som inte passat in i den ärofulla berättelsen om de vita bussarna har fallit ur minnet och saknas i historieskrivningen om aktionen.
- 453 Sune Birke, ”De vita skeppen – en svensk humanitär operation 1945”, *Forum navale: Skrifter utgivna av Sjöhistoriska samfundet* 58 (2003) s. 9–38; Roman Wroblewski, *The Liberated 1945: White Boat Mission from Bergen-Belsen to Sweden* (Stockholm 2020).
- 454 Se till exempel. Mikael Byström, *En broder, gäst och parasit: Uppfattningar och föreställningar om utlänningar, flyktingar och flyktingpolitik i svensk offentlig debatt 1942–1947* (Stockholm 2006); Malin Thor Tureby, ”Svenska änglar och hyenor möter tacksamma flyktingar. Mottagningen av befriade koncentrationslägerfångar i skånsk press under året 1945”, *Historisk tidskrift* 135: 2 (2015) s. 266–300.
- 455 ”P.M. angående mottagande av 10.000 i Tyskland f.d. internerade, vilka skola överföras till Sverige för senare vidarebefordran till respektive hemländer, 16/6 1945 (Kung. Civilförsvartsstyrelsen), 1945 års flyktingvårds arkiv, Beredskapssjukhuset i Kalmar, Korrespondens. 1945-, Elle: 1, Riksarkivet (RA).
- 456 Ibid.
- 457 Ibid.
- 458 Detta berodde på att hon var flottans lasarettsfartyg och därför hade medicinskt utbildad personal i besättningen.
- 459 Birke (2003) s. 18.
- 460 Ibid. s. 22.
- 461 ”P.M. angående mottagande av 10.000 i Tyskland f.d. internerade, vilka skola överföras till Sverige för senare vidarebefordran till respektive hemländer, 16/6 1945 (Kung. Civilförsvartsstyrelsen), 1945 års flyktingvårds arkiv, Beredskapssjukhuset i Kalmar, Korrespondens. 1945-, Elle: 1, Riksarkivet (RA).
- 462 Wulf Fürstenberg, *Kalmar mosaiska församlings tillkomst och äldsta historia jämte Växjö och Oskarshamns församlingars tillblivelse* (Hässleholm 1980) s. 98–99.
- 463 Brev till Mosaiska församlingen i Kalmar från Mosaiska församlingen i Malmö den 10/6 1941 och Brev till mosaiska församlingen i Malmö från mosaiska församlingen i Kalmar den 16/6 1941, Volym 6. Kalmar mosaiska församlings arkiv (KMFA), Vadstena Landsarkiv (VALA).
- 464 Delar av detta avsnitt är tidigare publicerat i Malin Thor, ”...en, efter förhållandena utmärkt tillvaro...? De danska flyktingarna, arbetsmarknadscommissionen och hjälpkommittén för danska flyktingar i Kalmar 1943” i K. Hjelm (red.) *Flervetenskapliga perspektiv i migrationsforskning* (Växjö 2006) s.113–122; Malin Thor, ”På tröskeln till Kalmar. Kommittén för flyktinghjälp, den mosaiska församlingen och flyktingarna i Kalmar 1945–1946”, i Lars Berggren, Mats Greiff, Jesper Johansson, Johan Svanberg & Malin Thor (red.) *Sambällshistoria i fokus. En festskrift till Lars Olsson om arbete, migration och kultur* (Malmö 2010) s. 193–211. Jag hänvisar till mina tidigare artiklar, men även till de arkiv som artiklarna och föreliggande text bygger på så att en intresserad läsare lättare kan finna dokumenten i arkiven.
- 465 För vidare läsning om dessa flyktingbarn och barnkvoten se Ingrid Lomfors, *Förlorad barndom– Återvunnet liv: De judiska flyktingbarnen från Nazityskland* (Göteborg 1996).

- 466 För vidare läsning om hjälpkommittén för de danska flyktingarna och judiska flyktingarna från Danmark i Kalmar 1943, se Thor (2006) s. 113–128.
- 467 Protokoll fört vid sammanträde med kommittén för flyktinghjälp den 10/1 [1945], KMFA, VALA, Volym 8.
- 468 Protokoll fört vid sammanträde med kommittén för flyktinghjälp den 10/1[1945]; Kommittén för Flyktinghjälp har haft sammanträde under ordförandeskap av Dir. Sigismund Fürstenberg den 12/2 1945, Volym 8, KMFA, VALA. Den nygamla hjälpkommittén bestod av ordförande Sigismund Fürstenberg, kassör fru Terese Nylén, sekreterare fru Anna-Lisa Fürstenberg, Fru Maja Dalén samt Doktor C.G Engström. Doktor Engström från Beredskapssjukhuset var en nyttillkommen medlem i hjälpkommittén.
- 469 Se till exempel Malin Thor, ”Svallvågorna av katastrofen kom också till vår stad”. Hjälpverksamhet inom Norrköpings mosaiska församling i skuggan av Förintelsen”, i Lars M. Andersson & Karin Kvist Geverts (red.) *En problematisk relation? Flyktingpolitik och judiska flyktingar i Sverige 1920–1950* (Uppsala 2008) s. 179–207.
- 470 Upprop Kommittén för flyktinghjälp 12/2 1945, Volym 8, KFMA, VALA.
- 471 Brev till direktör Fürstenberg från L. Feinbaum 30/3 1946, Volym 8, KMFA, VALA.
- 472 Redovisning för bidrag till koncentrationslägrens offer, som vårdas på Beredskapssjukhuset i Kalmar 4/4 1946, Volym 8, KMFA, VALA.
- 473 Brev till Herrn Fürstenberg, Kalmar undertecknat ”Patienten des Gamla Lasarettet” 9/7 1946, Volym 8, KMFA, VALA. Se även Thor (2010) s. 193–211, särskilt s. 198–200.
- 474 Brev till Sysslomannen XX, Beredskapssjukhuset, Kalmar från Statens utlänningskommission 24/5 1946; Garanti för kostnaderna för insättandet av tandproteser åt ungerska flyktingen XX, 8/6 1946 undertecknat direktör S. Fürstenberg; Brev till ordförande i flyktingkommittén direktör S. Fürstenberg från Beredskapssjukhuset i Kalmar 28/5 1946, Volym 8, KFMA, VALA.
- 475 Delar av detta avsnitt (främst de avsnitt som refererar till mosaiska församlingens arkiv) har tidigare publicerats i Thor (2010) s. 193–211, särskilt s. 198–200. Jag har dock i fotnoterna valt att referera även till arkivet så att en intresserad läsare lätt ska hitta dokumenten i arkivet.
- 476 Brev till direktionen för Beredskapssjukhuset, Kalmar från S. Fürstenberg 13/11 1945, Volym 8, KFMA, VALA.
- 477 Se till exempel ”Hitlerporträttet i hytten är rena myten”. Inspektion är hjärtligt välkommen till beredskapssjukhuset i Kalmar. Överläkaren och sysslomannen bestrida påståendena om trakasseri och bryskhet”, *Barometern* 13/11 1945.
- 478 Se till exempel ”Naziagitator är chef i läger för flyktingar i Kalmar”, *Arbetet* 14/11 1945; ”Nazisten blir kvar på Kalmarsjukhuset”, *Arbetartidningen* 15/11 1945; ”F.d. nazist förföljes ännu efter tio år”, *Svenska Dagbladet* 15/11 1945.
- 479 Protokoll vid Lasarettsdirektionens i Kalmar sammanträde den 14/11 1945, Volym 8, KMFA, VALA. Se även Thor (2010) s. 193–211, särskilt s. 198–200.
- 480 Brev till Herr Statssekreterare Per Nyström, Socialdepartementet från S. Fürstenberg 23/11 1945, KMFA, Volym 8. VALA. Se även Thor (2010) s. 193–211, särskilt s. 198–200.
- 481 Till berörda civilförsvarschefer och förläggningsföreståndare från Civilförsvarsstyrelsen (Nr 3159 S.D) 5/7 1945, 1945 års flyktingvårds arkiv. Beredskapssjukhuset i Kalmar. Korrespondens. 1945-, EIIe:1. RA.
- 482 ”Die Stimme von Patienten in Gamla Lasarettet, Kalmar”, Volym 8, KMFA, VALA. Citaten är översatta från tyska till svenska av författaren. Se även Thor (2010) s. 193–211, särskilt s. 198–200.
- 483 Brev till Herr Statssekreterare Per Nyström, Socialdepartementet från Sigismund Fürstenberg den 23/11 1945, Volym 8, KMFA, VALA. Se även Thor (2010) s. 193–211, särskilt s. 198–200.
- 484 Brev till Statens Utlänningskommission från Chefläkare Dagny Sandahl, Beredskapssjukhuset i Kalmar 21/11 1945, 1945 års flyktingvårds arkiv. Beredskapssjukhuset i Kalmar, Korrespondens 1945-EIIe:2, RA.
- 485 Brev till Statens Utlänningskommission från Chefläkare Dagny Sandahl, Beredskapssjukhuset i Kalmar 21/11 1945,

- 1945 års flyktingsjukvårds arkiv. Beredskapssjukhuset i Kalmar, Korrespondens 1945-EIIe:2, RA.
- 486 Brev till Statens Utlänningskommission från Chefläkare Dagny Sandahl, Beredskapssjukhuset i Kalmar 21/11 1945, 1945 års flyktingsjukvårds arkiv. Beredskapssjukhuset i Kalmar, Korrespondens 1945-EIIe:2, RA.
- 487 Brev till Kungl. Medicinalstyrelsen från Chefläkare Dagny Sandahl, Beredskapssjukhuset i Kalmar daterat 4/12 1945. 1945 års flyktingsjukvårds arkiv. Beredskapssjukhuset i Kalmar, Korrespondens 1945-EIIe:2, RA.
- 488 Brev till Lägerchefen i Hälsingmo från Chefläkare Dagny Sandahl, Beredskapssjukhuset i Kalmar den 6/12 1945. 1945 års flyktingsjukvårds arkiv. Beredskapssjukhuset i Kalmar, Korrespondens 1945-EIIe:2, RA.
- 489 Se till exempel Rapport från Statspolisens Kriminalavdelningen Kalmar 26/1 1946; Brev till Stadsfiskalen i Kalmar från Beredskapssjukhuset med anhållan om att ett förhör ska hålla med en patient angående indisciplinärt beteende, 14/5 1946; Rapport om indisciplinärt beteende från Statspolisens Kriminalavdelning Kalmar 15/5 1946; Brev till Lägerchefen, Utlänningslägret, Överkorsberg från Beredskapssjukhuset i Kalmar 3/7 1946, 1945 års flyktingsjukvårds arkiv. Beredskapssjukhuset i Kalmar, Korrespondens 1945-EIIe:2, RA.
- 490 Brev till Polischefen i Kalmar från Sysslomannen på Beredskapssjukhuset i Kalmar den 27/6 1946.
- 491 Se till exempel Max Liljefors & Ulf Zander, "Det neutrala landet Ingenstans. Bilder av andra världskriget och den svenska utopin", *Scandia* 69:2 (2003) s. 209–242; Lena Roos, "Barmhärtiga svenskar och tacksamma Flyktingar: Ett Beredskapssjukhus Sommaren 1945 i Svensk Press," *Nordisk Judaistik/Scandinavian Jewish Studies* 26:1–2 (2008) s.133–156; Thor Tureby (2015) s. 266–300.
- 492 När det gäller Beredskapssjukhuset i Kalmar finns dock även en annan typ av dokumentation som delvis ger en annan bild av relationerna mellan patienterna och personalen på Beredskapssjukhuset i Kalmar. Walter Olssons bildsamling från sjukhuset innehåller flera bilder som visar leende patienter och personal som glatt poserar tillsammans och som signalerar harmoni och vänskap. Även gällande denna materialkategori bör man naturligtvis även reflektera över vad som var syftet att förmedla när fotona togs. Se till exempel Patienter och personal på Beredskapssjukhuset vid [sic] leker vid flaggstången: <<https://digitaltmuseum.se/021016516369/patienter-och-personal-pa-beredskapssjukhuset-vid-leker-vid-flaggstange>> (30/10 2021) eller Patient och vårdare på Beredskapssjukhuset i Kalmar: <<https://digitaltmuseum.se/021016516326/patient-och-vardare-pa-beredskapssjukhuset-i-kalmar>> (30/10 2021). Bilderna finns på s. 175 och 179 i antologin.
- 493 Se även Thor (2008).
- 494 Intyg om jordfästning av flyktingar enligt mosaisk ritual 1945–1946. Intyg Nr. 1 Szilvia Weisz, Volym 3: KMFA. VALA.
- 495 "Ungersk kvinna avled när båten nådde hamn", *Dagens Nyheter* 1/7 1945; "Belsenfånge dog på "Prins Carl", *Svenska Dagbladet* 1/7 1945.
- 496 Intyg om jordfästning av flyktingar enligt mosaisk ritual 1945–1946. Intyg nr 5: Jacob Grünberger. Volym 3. KFMA. VALA.
- 497 Död- och begravningslängd för flyktingar, Volym 3, KFMA. VALA.
- 498 Begravningsstal över Seren Soffor, Liwia Spetz och Samuel Milgrom, Volym 8, KMFA. VALA.
- 499 Begravningsstal över Aranka Iczkoviciova, Jolan Jakobwidgh och Bernhard Jakobowics, Volym 8, Mapp: Kalmar mosaiska församling. Begravningsordningar och begravningsstal. KFMA, VALA.

- 500 Se till exempel korrespondens med ungerska generalkonsulatet betr. avlidna Anna Ban. Se brev daterade 12/1 1946; 18/1 1946. Se även brev till Herr Fürstenberg från Rosalja Winer ang. Adolf Streis 3/11 1947; Brev till Rozalja Wiener från S. Fürstenberg ang. Adolf Streis grav 5/9 1947; Korrespondens med mosaiska församlingen i Stockholm angående Lenke Markovits 14/9 1949 och 15/9 1949; Korrespondens med World Jewish Congress angående Seren Sofers grav, 22/2 1952; 27/3 1952, Volym 8, Mapp Korrespondens angående begravningar av flyktingar samt flyktinggravarna 1945–1949, 1952, 1956, 1960–1961. KFMA, VALA.
- 501 Se till exempel brev från Mosaiska församlingen i Stockholm (B. Tilas) till Sigismund Fürstenberg 8/11 1946; Brev till kantor Bornstein, Stockholm från Sigismund Fürstenberg 8/11 1946; Brev till Sigismund Fürstenberg från arkitekt Albert Flink (angående beställning av gravstenar) 12/11 1946; Brev till arkitekt Albert Flink från Sigismund Fürstenberg 7/12 1946; Brev till Sig Fürstenberg från Albert Flink 9/12 1946; 12/12 1946 samt brev från Sig. Fürstenberg till Albert Flink 17/12 1946. Volym 8, Mapp Korrespondens angående begravningar av flyktingar samt flyktinggravarna 1945–1949, 1952, 1956, 1960–1961, KFMA, VALA.
- 502 Brev till Herr Kantor Bornstein från Sigismund Fürstenberg 18/12 1946. Se även Brev till Sigismund Fürstenberg från Idy Bornstein 15/12 1946; Brev till Herr Kantor Bornstein från Sigismund Fürstenberg den 28/12 1946, Volym 8, KFMA, VALA.
- 503 Tanja Schult, "Gestaltning och etablering av Förintelseminnet i Sverige", *Nordisk Judaistik/Scandinavian Jewish Studies*, 27:2 (2016) s. 3–21. Se även Victoria Van Orden Martínez & Malin Thor Tureby, "Monuments Cast Shadows: Remembering and Forgetting the 'Dead Survivors' of Nazi Persecution in Swedish Cemeteries", i Juilee Decker (red.), *From Fallen Monuments and Contested Memorials* (under publicering).
- 504 Brev daterat 20/3 1956; Brev till Mosaiska församlingen i Stockholm från Sig Fürstenberg den 29/3 1956; 3/4 1956; 2/5 1960; 5/12 1960. Volym 8, KFMA, VALA.
- 505 Brev till Chefläkare Doktor K. Wolbe, Beredskapssjukhuset i Kalmar 15/8 1945 med utdrag av protokoll vid Kyrkorådets i Kalmar sammanträde 3/8 1945, 1945 års flyktingvårds arkiv. Beredskapssjukhuset i Kalmar. Korrespondens. 1945-, EIIe:1, RA.
- 506 Brev till Polska hjälpkommittén för flyktingar i Sverige angående kors åt i Kalmar jordfästa polska medborgare (katoliker) 16/11 1945. Se även Brev till Anna Zajackowska, Polska Sociala Hjälpn 21/1 1946, 1945 års flyktingvårds arkiv, Beredskapssjukhuset i Kalmar, Korrespondens 1945-, EIIe:2, RA.
- 507 Se till exempel Intyg undertecknat av sysslomannen vid Beredskapssjukhuset om att pastor Josef Michaeler från Katolska församlingen i Malmö har förrättat katolsk gudstjänst på Beredskapssjukhuset i Kalmar och förrättat jordfästning av två avlidna polska repatriander den 9/4 1946, Beredskapssjukhuset i Kalmar 21/1 1946, 1945 års flyktingvårds arkiv, Beredskapssjukhuset i Kalmar, Korrespondens 1945-, EIIe:2, RA.
- 508 Brevet är skrivet på svenska till en kvinna i Italien. Möjligen kan detta förklara varför det finns kvar i Beredskapssjukhusets arkiv. Sannolikt har brevet senare översatts av någon till italienska och skickats till den sörjande modern.
- 509 Brev till Fru Signora Maria Férlan, Trieste från Överläkare Carl-Gunnar Engström 4/4 1946. 1945 års flyktingvårds arkiv. Beredskapssjukhuset i Kalmar. Korrespondens. 1945-, EIIe:2, RA.
- 510 Flyktingar efter 2: a världskriget gravsatta i Kalmar – Vi söker anhöriga till de gravsatta.
<<https://www.svenskakyrkan.se/kalmar/kyrkogarden/flyktingar-efter-2a-varldskriget-gravsatta-i-kalmar>> (14/3 2022).